

Сања П. Огњановић

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

ORCID: 0000-0001-6879-5901; e-mail: sanjar_51@yahoo.com

Проклитизација глаголских енклитика у дијалектима српског језика

Сажетак: Као и за остале енклитике, и за распоређивање глаголских енклитика у српском језику постоје посебна позициона правила. Као најважније ограничење истиче се немогућност употребе енклитика у иницијалном положају, или иза везника *и*, *а* и *ни*. Ипак, у појединим дијалектима српског језика јављају се енклитике у иницијалном положају, када постају проклитике. У делу банатских и призренско-тимочких говора проклитизација енклитика је позната особина, настала као резултат интерференције са суседним словенским и несловенским језицима. Увидом у грађу потврђује се и шири домет ове појаве, нпр. у косовско-ресавском дијалекту, како на југу ареала, у северној Метохији, тако и на северу, у Браничевском округу. Проклитички употребљене енклитике су забележене и у говору источне Шумадије, као и у неким иселјеничким српским говорима.

Кључне речи: српски језик, дијалекти, ред речи, синтакса, међујезичка интерференција.

Abstract: Proclitication of verb enclitic in a dialect of the Serbian language. As for other enclitics, there are special positional rules for the arrangement of verb enclitics in the Serbian language. The most important limitation is the impossibility of using enclitics in the initial position, or after the conjunctions *i*, *a* and *ni*. However, in certain dialects of the Serbian language, enclitics appear in the initial position, and that is when they become proclitics. In some parts of Banat and Prizren-Timok dialects, proclitication of enclitics is a well-known feature, resulting from interference with the neighbouring Slavic and non-Slavic languages. An inspection of dialect material confirms a wider scope of this phenomenon, e.g. in the Kosovo-Resava dialect, both in the south of the area, in northern Metohija, and in the north, in the Braničevo district. Proclitically used enclitics have also been recorded in the speech of Eastern Šumadija, as well as in some expatriate Serb dialects.

Keywords: Serb language, dialects, word order, syntax, cross-linguistic interference.

Увод

Као што је познато, клитике су речи које чине акценатску целину с речима које се налазе испред или иза њих, а с обзиром на положај у односу на реч с којом чине посебну акценатску целину деле се на проклитике и енклитике. Иако се ред речи у српском језику углавном дефинише као слободан, у стандардном језику је распоређивање енклитика регулисано посебним позиционим правилима. Како је још П. Ђорђевић приметио коментаришући слободан ред речи у српском језику – “ни

овај наш слободни ред није прост неред” (Ђорђевић 1898: 171). У енклитике се убрајају неакцентовани облици личних заменица, повратна речца *се* и речца *не*, као и неакцентовани облици глагола *јесам*, *бити* и *хтети*.

За распоређивање енклитика у стандардном српском језику важи правило да оне никада не заузимају прво место у самосталној реченици јер се “акцентски и смисаоно везују за претходну наглашену реч или израз” (ОССЈ, т. 1), као ни после интонационе паузе. Енклитике се такође не могу наслањати на везнике *и*, *а* и *ни*. Међутим, у неким се дијалектима српског језика бележе и другачије позиције (в. Огњановић 2020б). Тако, глаголске и заменичке енклитике се бележе и на почетку реченице, као и иза везника *и*, ређе *а*.

Енклитике помоћног глагола *јесам* у дијалектолошком материјалу

Енклитички облици помоћног глагола *јесам* се у појединим дијалектима српског језика бележе у позицијама у којима се не могу јавити у стандардном српском језику. И то:

1) У иницијалној позицији¹, на почетку реченице или иза говорне паузе:²

Съм ти прићаја / Су биле пет браћа (Ђаковица, Стевановић 1950, 152); *Сам* имала све: и сира и мл’еко, и све сам имала! (Призрен, Реметић 1996, 547); *Сам* посупувала свекра / *Смо* узимал’е горе у Сефце / *Смо* имале коња / (Сиринић, Младеновић 2019, 916, 1000); били три брата / *сам* ти причо / *су* нас чекали (Радимци, Томић 1987, 438, 467); *Сам* се мобилисо / *Сам* седио кући / Извини, *сам* погрешо / *Је* васкрсно човек / *Су* га тукли (Банат, Ивић и др., 1997, 403–404); *Сом* биф јако бол’ен / *ме* работал’е / *сом* била јако уморена (Гора, Младеновић 2001, 478–479); *Су* нај попалили (Југоисточна Србија, Белић 1999, 299); *Су* ме снимали / *Сам* жива / *Смо* крпили / *Сам* села па ткајем (Летница, Ђуровић 2000, 69, 129, 171); *сам* онак ђишла у цркви (Ченеј, Радовановић 2017, 354); *Сам* играл ники пут / *Сам* бил ники пут код вас / *Је* пишал ч’есто фамелије (Свиница, Томић 1985, 105, 108); *Смо* сејали и бостан / *смо* имале тамо орасе / *смо* имале сливе / *смо* имале крушке (Гатње, Младеновић 2013а, 416); *Смо* добили / *Сам* носила један лонац (банатске Хере, Ивић 1958, 345); *Је* чито оченаш (Рудна, Бошњаковић Ж., Вареника С. 2008, 273); *Сам* радила / *Сам* се мучила / *Је* био војник / *смо* били задовољни (Радојево, Драгин 2012, 41, 44); *смо* побегле (Сретечка жупа, Павловић 1939, 249); *сэм* забраила / *Сэм* узимала / *Сэм* завукла руку (Југозападни Космет, Младеновић 2010,

¹ Наводимо примере иницијалне употребе енклитика помоћног глагола *јесам* у потврним реченицама, што је и тема овог прилога. У упитним реченицама је ареал иницијалне позиције енклитике знатно шири (нпр. у Трстенику: *Сам* ти вратио паре? / *Си* стиго? (Јовић 1968); у Левчу: *Си* ти Милкин синовац? / Добро, *си* дошла? (Симић 1972); у Батањи и Чанаду: *Си* донела? (Степановић 1994), итд.), а углавном је резултат реченичних редукција.

² Међу наведеним примерима је једнак број оних у којима је глаголска енклитика забележена на почетку клаузе, а не на почетку комуникативне реченице. Следећи уобичајену праксу у дијалектолошким радовима, нисмо наводили пуне реченице из дијалекатских текстова. На другој страни, примере проклитичке употребе наводили смо често као такве према самим тврдњама истраживача.

353, 354); *Сам* био пјан / – слушај, *си* имао среће / *Је* била млада (Банатска Црна Гора и Рекаш, Симић 2012, 172); *сам* нарастила пилићи (Банатска Црна Гора, Vesku 1976, 161); *су* били сви / *Смо* били на поље / *смо* купили сено / *Сам* пошэл за мојом женом / *Смо* били седџнаез године (Крашовани, Ивић П., Младеновић А. 1960, 191, 193); *Је* пошла јора у *crikv^u* na-mis / *Је* rispuniла tet / *Је* rispuniл његова mat / *Su* hodili ova dica / *Раке* је доша pastir s ovcami, *је* hi pomуza, *је* scidiја mblika, *је* ga verga steplit, *је* mu verga sirišta, *је* ga pokriја, *је* ga čiја stat u teplo (Молизе, Rešetar 1911, 149, 150, 151, 160, 181); *смо* се вратили нараг / *је* ћупамо и мећемо у мале снопове / нисам се опјо, *сам* је слушо (Дунавска клисура, Томић 1989, 239, 240, 249, 272); *сам* отишо / *сам* имо ујака / *смо* се искупили / *смо* сијали / *су* вршили (српски говори у Мађарској, Степановић 1994, 127); *Сам* гледо / *Сам* устала / *Сам* дала свињама (Батања, Ивић 1994, 45); *су* остали само они стари / *сам* имала брата, *сам* имала оца, матер / *је* било све спремно за свадбу / *смо* правили колаче са ситом од краве / *Сам* метла краставце / *Сам* кувала преко сто флаше парадаје / он тако је плако, *је* лего и заспо (Мали Гај, Бошњаковић Ж., Радовановић Д. 2009, 162, 165, 167, 168, 170); и кад је он био ту, *смо* изашли сас литијом (Сараволе, Бошњаковић Ж., Вареника С. 2009, 145); *сам* био још млад / *сам* му послала / *си* богат ч'овек / (Белобрешка, Милорадовић 2007, 578) Тако нека клупа, *сам* стала на њу (источна Шумадија, Бошњаковић 2008, 295); *Смо* брал'и ручно / *Сам* напунила пуна два сандука / *Смо* се испитовал'и / *Смо* радил'и и са запрегом / *Сам* имао и за сакрану / *Су* радил'и туђе и друга села (северна Метохија, Букумирић 2003, 316, 318, 319, 325).

б) Иза саставног везника *и* и супротног везника *а*:

И *смо* имали много учитељи (Прешево, Трајковић 2016, 554); и *смо* донели тамо поред јела (Радимци, Томић 1987, 467); Ја сам лего и *сам* заспо / И *сам* видио / И *смо* ручали / И *су* га примили (Банат, Ивић и др. 1997, 403–404); И *су* прошли неки лопови / И *смо* лепо метули грађ'у и *смо* покрили и с циглом (Свиница, Томић 1985, 105, 108, 250); И *смо* ишле у цркву цело село / И *сам* побегла / А *сам* ги направила / И *сам* му сашила панталоне (Гатње, Младеновић 2013а, 419, 423, 424); и *сом* ги ишчукала / и *сом* га скапичила / и *сом* станала (шарпланинска Гора, Младеновић 2001, 236, 576, 577); и *сам* брала (банатске Хере, Ивић 1958, 345); и *сам* лего потрбушке / и *је* нашо да имам инфекцију (Рудна, Бошњаковић Ж., Вареника С. 2008, 273); и *сам* ишла изјутра / и *сам* казала / и *су* ишли и за кума / и *је* гледо (Банатска Црна Гора и Рекаш, Симић 2012, 173); а *смо* ги викале (Косово и Метохија, Барјактаревић 1977, 131); и *је* почела јена велика пуцњава / и *смо* дошли да пијемо / и *смо* чинили тамо лепу игру и *смо* викали малу децу / и *је* била лепа игра (Крашовани, Ивић П., Младеновић А. 1960, 191, 193); а *је* vazeј drugu žen / а *је* rekла / а *је* роша pur kavalir (Молизе, Rešetar 1911, 148, 156); и *смо* отишли на лубенице / и *смо* ушли у виноград / и *смо* видли да има један шанац / и *је* сложимо у плек / и *је* било готово (Дунавска клисура, Томић 1989, 239, 230, 285, 317); и *смо* уватили воду (српски говори у Мађарској, Степановић 1994, 127); и *сам* млела / и *сам* метла у шпајз / а *смо* продали је (Мали Гај, Бошњаковић Ж., Радовановић Д. 2009, 168, 169, 170); и *су* тели у бунар да га бациду / и *су* уватили путем (Сараволе, Бошњаковић Ж., Вареника С. 2009, 145); И *смо* бил'и тамо код Ракоша (северна Метохија, Букумирић 2003, 317).

Представљени примери проклитизације глаголских енклитика забележени су у делу призренско-тимочке дијалекатске области, у Летници, Гатњу, Призрену, Срећкој жупи, на југозападу Косова и Метохије. Проклитички употребљене енклитике бележе се и у банатским говорима, и на румунској и на србијанској страни, али и у Чанаду и Батањи у Мађарској, као и у исељеничком говору Молижана. У говору Галипољских Срба проклитички употребљене глаголске енклитике нису потврђене у текстовима, али с обзиром на то да ови говори познају проклитички употребљене заменичке енклитике, и то везане за везник *и* (исп. примере После се попари уна пређа и *се* устаи; сви му гледају сабју и *се* чудеју (Ивић 1957, 396, 448)), може се претпоставити да и глаголске енклитике могу заузимати исту позицију. Појава је забележена и у југоисточном Банату, у говору Хера, у Радимни у Банатској клисури, у Свиници и Карашеву, али и западније од ових области, у Смедеревском Подунављу. Појава се бележи и у делу косовско-ресавског дијалекта. Преслушавањем фонематеријала Катедре за српски језик са јужнословенским језицима, проклитички употребљене глаголске енклитике регистроване су и у Браничевском округу, у селу Кучајна, као и у селу Салаш,³ које се налази између Зајечара и Неготина (*Смо радели, Су били трговци који су трговали, Су правили Руси фабрику* итд.). У косовско-ресавском дијалекту проклитизацију енклитика бележимо и у говорима северне Метохије.

Проклитизација глаголских енклитика као структурални паралелизам

Ареал проклитизације глаголских енклитика поклапа се с ареалом у којем је забележена проклитизација заменичких енклитика (в. нпр. Милорадовић 2015, Огњановић 2020а). За призренско-тимочку дијалекатску област је познато да се као обележје у линеаризацији јавља и проклитизација енклитика. За такву могућност линеаризације се најчешће истиче да је настала као последица развоја призренско-тимочког дијалекта под утицајем суседних словенских и несловенских језика, као и под утицајем романског супстрата.⁴ Увидом у ареал где су забележени примери проклитизованих енклитика запажа се да се проклитизација бележи у ствари у једном делу призренско-тимочке дијалекатске зоне, тј. на њеним јужним и југозападним областима. Тако, у говору јужног и југозападног Косова појава је фреквентна, а идући ка истоку територије све је мање потврда за проклитички употребљену глаголску енклитику. У Јањеву нпр. нисмо забележили примере са проклитички употребљеном глаголском енклитиком, а сам М. Павловић је констатовао да се проклитички евентуално употребљавају енклитичке заменице у дативу, али и то ретко

³ Села Кучајна и Салаш су с већинским српским становништвом.

⁴ Сматра се да се зачеци многих појава раширених у разним балканским језицима налазе у романском говорном слоју. Како су контакти с романским говорима за јужнословенске језике били од великог значаја, уз иновације балканистичког типа морају се имати у виду и бројне сличности између романских говора и српског језика, за које се сматра да их „треба узимати управо тако, као сличности, као одржавање или развијање неке од алтернатива могућних и у сопственом језику, као усмеравање једног од граматичких начина мишљења [...] у истом правцу какав је и у оном другом језику, супстратском или адстратском, а не као примање туђинштине” (Грицкат 1975, 54).

(Павловић 1970: 126–127). Интересантно је да се прилично добро поклапа и ареал употребе глаголских енклитика иза везника. У источнијим деловима призренско-тимочке области проклитизација енклитика се или не бележи уопште, или се јавља тек спорадично. Тако, у текстовима из Прешева је забележен само један пример проклитички употребљене глаголске енклитике, и то иза саставног везника и (*И смо имали много учитељи*).

Стање у суседним македонским и бугарским говорима показује исту слику. Северномакедонски говори (тј. северни говори С. Македоније) по бројним језичким особинама, у које спада и позиција заменичких и глаголских енклитика, могу се поделити на источни и западни део. У источном делу ових говора (кумановско-кратовска област) уобичајена је поствербална употреба енклитика, док у западном делу (Скопска Црна Гора) енклитика обично заузима иницијалну позицију (Видоески 2000: 36). Претрагом Бугарског националног корпуса (БНК) нису забележени примери с глаголском енклитиком у иницијалној позицији (*Много съм ревнив, Благодарен съм*), али су забележени иза везника и (*И съм гладен, Освободи ме и съм твой*). Оваквом стању на терену одговара и Собољевљева скица распрострањања балканистичких црта на Балкану, где је показано да југ Балкана показује више иновација у линеаризацији у односу на централни, западни и североисточни ареал (Собољев 2003, 94).⁵

Банатски говори, иако већим делом припадају тзв. новоштокавским говорима, на једном делу територије познају низ иновација које су у науци означене као балканизми или структурални паралелизми. Те иновације у банатским говорима тичу се управо линеаризације енклитика, чији је распоред измењен под утицајем румунског језика. М. Радан издваја Банат, и посебно румунски део Баната, као “једно од рубних српских подручја са највидљивијим траговима језичке интерференције”, налазећи да се као резултат те интерференције јавља и измењен положај клитика (Радан 2007: 251).

У банатским говорима шумадијско-војвођанског типа проклитизација енклитика није једнако заступљена на читавом терену. Чешће се бележи у говорима уз румунску границу, док је много ређа у дубљим деловима србијанске територије (Ивић и др. 1997: 405). Дакле, појава проклитизације енклитика, често означена делом балканистичких процеса, доминантнија је у румунском Банату с обзиром на то да су те “појаве у начелу јаче заступљене тамо где је додир са румунским становништвом био најјачи” (Ивић 1990: 198). Румунским утицајем се објашњава и измењен положај клитика у говорима Батање и Чанада у Мађарској, где су П. Степановић (1994) и П. Ивић (1994) ову појаву бележили (*сам отишо, смо сијали, су вршили / и смо уватили воду*). Јак румунски утицај на говоре Срба у Мађарској се најпре тумачи заједничком вероисповешћу Срба и Румуна, али и старином румунског становништва у Батањи (Ивић 1994: 48).

Постојање проклитички употребљених енклитика у Смедеревском Подунављу, у Браничевском округу и на међи Зајечарског и Борског округа, као и у области северне Метохије, може указивати и на неке друге могућности настанка овакве

⁵ Ипак, проклитичку употребу енклитика бележимо и у неким говорима на северозападу Балкана, нпр. у чакавским (Vranić 2003), кајкавским (в. нпр. Lončarić 1994), као и у словеначком (Marušič 2007), затим у говору градишћанских Хрвата (Browne 2014), горњолужичкосрпском (Пипер) итд.

линеаризације енклитика. Тако, оваква линеаризација у појединим областима козовско-ресавских и смедеревско-вршачких говора, који нису у савременом пресеку стања билингвални,⁶ може указивати на утицај супстрата, али и на наносе миграционих струја. Познато је да су “од епохе турских освајања наопако, а нарочито од XVII в., извршена [...] велика миграциона кретања у току којих је становништво са Косова и из Метохије продирало преко Копаоника, затим преко Западне Мораве, па онда и преко Велике Мораве, углавном у северном и североисточном правцу” (Ивић 1985²: 106). Североисточна Шумадија је област преко које је одавнина била развијена мрежа важних путева, а као најзначајнији се истичу Цариградски и Смедеревски друм, али и комуникација преко Велике Мораве и Дунава, што је могло утицати на приближавање или чак и мешање различитих језика, дијалеката и говора (Бошњаковић 2008: 10).

Оазе проклитички употребљених енклитика се бележе и знатно западније од поменутих области (Баната, Подунавља, Космета и сл.), у областима које нису изразито билингвалне у савременом стању, нпр. у долини реке Фојнице (БиХ). За овај ареал је Д. Брозовић истицао да у њему ред речи није као у осталим тзв. новоштокавским говорима, наводећи, између осталог, и примере проклитизованих енклитика: *и је реко, се можеш приладит* и сл., уз напомену да из Вареша има још више таквих примера (Brozović 2007, 150). У исељеничком говору Молижана, који се пак развијао под непосредним страним утицајем (италијанским), такође бележимо проклитизацију глаголских енклитика. Претпоставља се да се проклитизација енклитика у овим говорима развила након њиховог досељавања у Италију, дакле под директним романским утицајем (в. Karpetanović 2018, 245).

О стилско-семантичким могућностима проклитизације глаголских енклитика

У већини говора у којима се бележи проклитизација енклитика бележи се и положај енклитика уобичајен за стандардни српски језик. Тако, за банатске говоре шумадијско-војвођанског типа се истиче да се у истим насељима у којима је забележена проклитичка употреба енклитика користи и уобичајен распоред (*Добила сам помоћ о државе и смо поправили, Сам продо тај, овај сам купио*, Ивић П., Бошњаковић Ж., Драгин Г, 1997, 404–405). П. Степановић исто констатује за говор Батање и Чанада (Степановић 1994, 127), а тако је и у већини осталих области у којима је забележена проклитизација. Нпр. у косовском селу Гатње бележимо:

Смо држале нај више коње и краве. Козе ми слабо смо држале. После смо држале неке оне беле козе. А људи имале разне, разне козе (Младеновић 2013а, 431).

⁶ Села Кучајна и Салаш, у којима су забележене проклитички употребљене енклитике, јесу с већинским српским становништвом. М. Букумирић је у истраживањима говора северне Метохије испитивао искључиво Србе старинце, од којих је већи број информатора своје порекло везивао за Црну Гору и Херцеговину, а један мањи део за Косово и јужну Метохију (Букумирић 2003, 43–48).

У Радимцима:

Јена баба донела јену литру вина и кажу да га целивамо барам, тако ваља. Ја сам му прајо крс само на груде, и сам вино до овим другима да тију. А је бјо неки борац пре, у први свецки рат, кад је бјо неки ђенерал, имо сабљу. Смо му закачили и сабљу [...] И посе тога, ону литру вина смо попили, и смо га затрпали, и толико било (Томић 1987, 468).

У наведеним одломцима из говора Гатња глаголска енклитика не заузима увек иницијални положај у реченици, али је увек у глаголској препозицији, чиме се јужнокосметски говори одвајају од осталих говора призренско-тимочке зоне. Према налазима Р. Младеновића, у овим говорима је енклитика помоћног глагола *јесам* углавном проклитизована, а постглаголску позицију глаголске енклитике бележи у нешто већем броју примера у јужнометохијском говору у односу на јужноковски. “Највећи део примера са енклитиком у постглаголској позицији упућује на то да је оваква употреба средство за истицање у наразији. Однос маркираног / немаркираног сведочи о сусрету старе и нове тенденције у дистрибуцији енклитика глагола ’јесам’” (Младеновић 2013б: 406, спац. С. О.). Као подршку за истицање у наразији аутор наводи и постглаголску позицију заменичких енклитика, независно од тога да ли су оне употребљене као енклитике или проклитике (Исто, 407). Домети ове појаве у другим областима призренско-тимочке дијалекатске зоне завређују посебну пажњу.

У говорима румунског Баната, нпр. код Радимаца, увидом у грађу се стиче утисак да је препозиција глаголске енклитике у односу на глагол фреквентнија, али се бележи и глаголска енклитика иза глагола, као и у иницијалној позицији. Детаљнија истраживања би можда могла показати да положај глаголске енклитике и овде има функцију маркираности.

И јонак смо посетили више села. Једне недеље, посетили смо граничаре и после тога отишли смо у Златицу. Прво смо играли фудбал и после тога отишли смо да посетимо и да праимо један програм у Златицу, да развеселимо народ. Тамо се скупило много народа, су нас чекали, да не слушаду и гледаду (Томић 1987, 467).⁷

Закључак

Као и заменичке енклитике, тако и глаголске енклитике у стандардном српском језику не могу стајати на иницијалном месту у реченици, на почетку клаузе, или иза везника *и* и *а*. У дијалектима српског језика се бележе и такве позиције енклитика. Енклитички облици глагола *јесам* у иницијалној позицији су уочени на делу призренско-тимочке дијалекатске области, у Летници, Гатњу, Сретечкој жупи, на

⁷ Завређује пажњу чињеница да се у наведеним реченицама испред глагола с постпонираном глаголском енклитиком налази и нека временска одредба (*једне недеље, посетили смо, после тога отишли смо*).

југозападном Космету. Појава се бележи и у шумадијско-војвођанском дијалекту, уз границу с Румунијом, док је у румунском Банату знатно фреквентнија. Проклитички употребљене глаголске енклитике се бележе у свим испитиваним српским говорима у Румунији (Мали Гај, Сараволе, Банатска Црна Гора итд.), али и у неким српским говорима у Мађарској, и то у онима у којима је румунски утицај био најјачи (Чанад и Батања). Проклитизација глаголских енклитика се бележи и у југоисточном Банату, у српским клисурским говорима (Свиница, Карашево, Радимна итд.). У делу банатских и призренско-тимочких говора проклитизација енклитика је позната особина, настала као резултат интерференције са суседним словенским и несловенским језицима. Међутим, увид у грађу потврђује шири домет ове појаве, нпр. у косовско-ресавском дијалекту, и то на југу ареала, у северној Метохији, али и на северу, у Браничевском округу. Проклитички употребљене енклитике су забележене и у говору источне Шумадије. Текстови из говора Молижана показују да и ови исељенички српски говори познају проклитички употребљене глаголске енклитике.

Проклитизација глаголских енклитика у наведеним говорима углавном није обавезујућа, па се срећу и модели линеаризације типични за стандардни српски језик. У призренско-тимочкој дијалекатској области појава је знатно фреквентнија у југозападној зони, док се ка истоку њена фреквенција смањује, па се у Прешеву нпр. проклитички употребљена глаголска енклитика бележи по изузетку, и то иза везника, док се на крајњем истоку територије иницијална позиција глаголске енклитике не бележи. У Банату је појава јаче изражена у румунском делу, док се у србијанском по правилу јавља чешће у областима уз границу. Познато је “да је за промену принципа линеаризације у балканословенским говорима од пресудног значаја контакт са линеаризацијом несловенских контактних језика” (Младеновић 2013б: 403), што показује и линеаризација клитика у Банату и Космету. Ипак, како се проклитизација енклитика бележи и у срединама које нису двојезичне (северна Метохија, Браничево, Смедеревско Подунавље), бар не у савременом пресеку стања, постоји могућност да се ради и о неким другим утицајима, или можда о супстрату. За косовско-ресавски дијалекат је познато да је у току миграција дошло свуда дуж његових граница до мешања староседелачког становништва с досељеницима, када су се и језичке особине почеле преплитати. Како истиче П. Ивић, пошто је “земљиште косовско-ресавског дијалекта уопште сразмерно уско, и пошто су јаке миграције брзо разносиле језичке особине, нема готово ниједног краја у којем се не би осећао неки од ових утицаја, чак се често догађа да се негде укрсте два супротна таласа наноса са стране” (Ивић 1985: 105).

Литература и извори⁸

Барјактаревић Д. [Barjaktarević D.] (1977), *Дијалектолошка истраживања [Dijalektološka istraživanja]*, Приштина.

⁸ Референце наведене у литератури су нам често уједно биле и извори. Познато је да се нпр. у едисији Српског дијалектолошког зборника као прилози монографских описа говора углавном наводе и материјали дијалекатске грађе, која нам је послужила за анализу.

- Белић А. [Belić A.] (1999), *Дијалекти источне и јужне Србије* [Dijalekti istočne i južne Srbije], у: *Изабрана дела Александра Белића* [Izabrana dela Aleksandra Belića], девети том, Београд.
- БНК [BNK], *Български национален корпус* [Bŭlgarski nacionalen korpus], Институт за български език: <http://search.dcl.bas.bg/> (27.03.2023).
- Бошњаковић Ж. [Bošnjaković Ž.] (2008), *Фонетске особине говора источне Шумадије* [Fonetске osobine govora istočne Šumadije], Српски дијалектолошки зборник LV.
- Бошњаковић Ж., Вареника С. [Bošnjaković Ž., Varenika S.] (2008), *Напомене о морфосинтаксичким особинама српског говора села Рудне у Румунији* [Napomene o morfosintaksičkim osobinama srpskog govora sela Rudne u Rumuniji], Српски језик XIII (1–2), с. 261–279.
- Бошњаковић Ж., Вареника С. [Bošnjaković Ž., Varenika S.] (2009), *Дијалекатски текстови из поморишког села Сараволе у Румунији* [Dijalekatski tekstovi iz pomoriškog sela Saravole u Rumuniji], Прилози проучавању језика 40, с. 143–159.
- Бошњаковић Ж., Радовановић Д. [Bošnjaković Ž., Radovanović D.] (2009), *Теренски записи из Малог Гаја (Румунија)* [Terenski zapisi iz Malog Gaja (Rumunija)], Прилози проучавању језика 40, с. 161–178.
- Бошњаковић Ж. [Bošnjaković Ž.] (2012), *Морфолошке особине говора источне Шумадије* [Morfološke osobine govora istočne Šumadije], Српски дијалектолошки зборник LIX.
- Букумирић М. [Bukumirić M.] (2003), *Говори северне Метохије* [Govori severne Metohije], Српски дијалектолошки зборник L.
- Видоески Б. [Vidoeski B.] (2000), *Текстови од дијалектите на македонскиот јазик* [Tekstovi od dijalektite na makedonskiot jazik], Скопје.
- Грицкат И. [Grickat I.] (1975), *Студије из историје српскохрватског језика* [Studije iz istorije srpskohrvatskog jezika], Београд.
- Драгин Г. [Dragin G.] (2012), *Напомене о говору Радојева у средњем Банату* [Napomene o govoru Radojeva u srednjem Banatu], Зборник за језике и књижевност Филозофског факултета у Новом Саду II, с. 35–44.
- Ђорђевић П. [Đorđević P.] (1898), *О реду речи у српском језику (приступна академијска беседа П. П. Ђорђевића, говорена на свечаном скупу С. Кр. Академије 4. фебр. 1896)* [O redu reči u srpskom jeziku (pristupna akademijska beseda P. P. Đorđevića, govorena na svečanom skupu S. Kr. Akademije 4. febr. 1896)], Глас Српске Краљевске Академије LIII, с. 165–231.
- Ђуровић Р. [Đurović R.] (2000), *Летнички говорни тип* [Letnički govorni tip], Врање.
- Ивић П. [Ivić P.] (1957), *О говору Галипољских Срба* [O govoru Galipoljskih Srba], Српски дијалектолошки зборник XII.
- Ивић П. [Ivić P.] (1958), *Место банатског херског говора међу српским дијалектима* [Mesto banatskog herskog govora među srpskim dijalektima], [у:] М. Филиповић (ур.), Банатске Хере [Banatske Here], Нови Сад, с. 326–352.
- Ивић П., Младеновић А. [Ivić P., Mladenović A.] (1960), *Крашовански текстови* [Krašovanski tekstovi], Зборник за филологију и лингвистику III, с. 191–196.
- Ивић П. [Ivić P.] (1985²), *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско нарече* [Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje], Нови Сад.
- Ивић П. [Ivić P.] (1994), *О српском говору у Батањи* [O srpskom govoru u Batañi], Јужнословенски филолог L, 33–49.
- Ивић П., Бошњаковић Ж., Драгин Г. [Ivić P., Bošnjaković Ž., Dragin G.] (1997), *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (Друга књига: Морфологија, синтакса, за-*

- кључци, текстови) [*Banatski govori šumadijsko-vojevođanskog dijalekta (Druga knjiga: Morfologija, sintaksa, zaključci, tekstovi)*], Српски дијалектолошки зборник XLIII.
- Јовић Д. [Jović D.] (1968), *Трстенички говор* [*Trstenički govor*], Српски дијалектолошки зборник XVII.
- Милорадовић С. [Miloradović S.] (2007), *И ракију пијем сас медем: Дијалекатска скица Белобрешке (Румунија)* [*I rakiju pijem sas medem: Dijalekatska skica Belobreške (Rumunija)*], Проблеми словенске филологије XV, Темишвар, с. 573–580.
- Милорадовић С. [Miloradović S.] (2015), *Српски периферни говори међујезички утицају и балканистички процеси* [*Srpski periferni govori – međujezički uticaji i balkanistički procesi*], Gwary Dzis – vol. 7, Poznań, с. 71–82.
- Младеновић Р. [Mladenović R.] (2001), *Говор шарпланинске жупе Гора* [*Govor šarplaninske župe Gora*], Српски дијалектолошки зборник XLVIII.
- Младеновић Р. [Mladenović R.] (2010), *Заменице у говорима југозападнoг дела Косова и Метохије* [*Zamenice u govorima jugozapadnog dela Kosova i Metohije*], Београд.
- Младеновић Р. [Mladenović R.] (2013а), *Говор јужнокосовског села Гатње* [*Govor južnokosovskog sela Gatnje*], Београд.
- Младеновић Р. [Mladenović R.] (2013б), *Линеаризација предикатскофразних енклитика у говорима јужног Косова и јужне Метохије* [*Linearizacija predikatskofraznih enklitika u govorima južnog Kosova i južne Metohije*], Јужнословенски филолог LXIX, 401–415.
- Младеновић Р. [Mladenović R.] (2019), *Говор северношарпланинске жупе Сиринић* [*Govor severnošarplaninske župe Sirinić*], Српски дијалектолошки зборник LXVI/1.
- Огњановић С. [Ognjanović S.] (2020а), *Линеаризација клитике се у призренско-тимочким и банатским српским говорима* [*Linearizacija klitike se u prizrensko-timočkim i banatskim srpskim govorima*], Језици и културе у времену и простору IX/1, Нови Сад, с. 479–488.
- Огњановић С. [Ognjanović S.] (2020б), *Синтакса реда речи у дијалектима српског језика, докторска дисертација* [*Sintaksa reda reči u dijalektima srpskog jezika, doktorska disertacija*], Филолошки факултет, Универзитет у Београду.
- ОССЈ [OSSJ]: Одбор за стандардизацију српског језика, *Место енклитике у реченици* [Odbor za standardizaciju srpskog jezika, Mesto enklitike u rečenici], <http://www.ossj.rs/odluke-i-saopštenja/mesto-enklitike-u-recenici/> (27.3.2023).
- Павловић М. [Pavlović M.] (1939), *Говор Сретечке Жупе* [*Govor Sretečke Župe*], Српски дијалектолошки зборник VIII.
- Павловић М. [Pavlović M.] (1970), *Говор Јањева. Међудијалекатски и миксоглотски процеси* [*Govor Janjeva. Međudijalekatski i miksoglotski procesi*], Нови Сад.
- Пипер П. [Piper P.] *Граматицке структуре горњолуџичкосрпског и српског језика (општа диференцирања)* [*Gramatičke strukture gornjolužičkosrpskog i srpskog jezika (opšta diferenciranje)*], <https://www.rastko.rs/rastko-lu/uvod/ppiper-strukture.html> (27.2.2023).
- Попов Б. [Popov B.] (1984), *Положај српскохрватског језика у балканском језичком савезу* [*Položaj srpskohrvatskog jezika u balkanskom jezičkom savezu*], Јужнословенски филолог XL, с. 21–41.
- Радан М. [Radan M.] (2007), *Утицај страних и савременог српског/хрватског језика на карашевске говоре* [*Uticaj stranih i savremenog srpskog/hrvatskog jezika na karaševske govore*], у: М. Ковачевић (ур.), Српски језик и друштвена кретања [Srpski jezik i društvena kretanja], бр. 1, Крагујевац, с. 251–262.

- Радовановић Д. [Radovanović D.] (2017), *Теренски записи из Ченеја* [*Terenski zapisi iz Čeneja*], у: М. Радан (ур.), *Исходишта* [Ishodišta], бр. 3, Темишвар – Ниш, с. 345–355.
- Реметић С. [Remetić S.] (1996), *Српски призренски говор I (гласови и облици)* [*Srpski prizrenski govor I (glasovi i oblici)*], Српски дијалектолошки зборник XLII.
- Симић Р. [Simić R.] (1974), *Левачки говор* [*Levački govor*], Српски дијалектолошки зборник XIX.
- Симић З. [Simić Z.] (2012), *Неке особине линеаризације у говорима Банатске Црне Горе и Рекаша* [*Neke osobine linearizacije u govorima Banatske Crne Gore i Rekaša*], Зборник за филологију и лингвистику LV/2, с. 169–181.
- Соболев А. [Soboljev A.] (2003), *Малый диалектологический атлас балканских языков*, Пробный выпуск (под редакцией А. Н. Соболева), München.
- Стевановић М. [Stevanović M.] (1950), *Баковачки говор* [*Đakovački govor*], Српски дијалектолошки зборник XI.
- Степановић П. [Stepanović P.] (1994), *Говори Срба и Хрвата у Мађарској – штокавско наречје* [*Govori Srba i Hrvata u Mađarskoj – štokavsko narječje*], Нови Сад.
- Томић М. [Tomić M.] (1985), *Говор Свиничана* [*Govor Sviničana*], Српски дијалектолошки зборник, XXXI.
- Томић М. [Tomić M.] (1987), *Говор Радимаца* [*Govor Radimaca*], Српски дијалектолошки зборник XXXIII.
- Томић М. [Tomić M.] (1989), *По Дунавској клисури* [*Po Dunavskoj klisuri*], Букурешт.
- Трајковић Т. [Trajković T.] (2016), *Говор Прешева* [*Govor Preševa*], Српски дијалектолошки зборник LXIII.
- Browne W. (2014), *Groups of Clitics in West and South Slavic Languages*, [in:] E. Kaczmarek and M. Nomachi (eds.), *Slavic and German in Contact: Studies from Areal and Contrastive Linguistics*, Sapparo, Hokkaido University, pp. 81–96.
- Brozović D. (2007), *Govor u dolini rijeke Fojnice*, Hrvatski dijalektološki zbornik 13, Zagreb.
- Karpetanović A. (2018), *The Order and Placement of Clitics in (Old) Croatian and Molise Croatian*, [in:] *Balkan and South Slavic Enclaves in Italy: Languages, Dialects and Identities*, Cambridge Scholars Publishing, pp. 215–236.
- Lončarić M. (1994), *O kajkavskoj sintaksi*, [u:] *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, Vol. 20, No.1, s. 137–154.
- Marušič F. (2007), *Positioning Slovenian Clitics*, [in:] *The 2nd Annual Meeting of the Slavic Linguistic Society*, Berlin,
- Rešetar M. (1911), *Die serbokroatischen Kolonien südtaliens*, Wien 1911, http://www.uni-konstanz.de/FuF/Philo/Sprachwiss/slavistik/acqua/Resetar_Libro_completo1.pdf (5.5.2020).
- Vesku V. (1976), *Govor Banatske Crne Gore*, Зборник за филологију и лингвистику XIX/1, с. 115–172.
- Vranić S. (2003), *Iz sintakse paških čakavskih govora*, Hrvatski dijalektološki zbornik 12.